

**Представите за качествата на политическия човек
в конституционните дебати през XIX век**

Веселин Методиев

*Notions of the Qualities of the Political Person
in the Constitutional Debates in the Nineteenth Century*

Veselin Metodiev

Abstract: *This oral presentation outlines the notions of the political person that crystalize in the constitutional debates in Bulgaria in the nineteenth century. High standards to the moral qualities of the elected representatives and public officers have been set at the outset of the modern Bulgarian state. This historical account bears relevance to the present crisis of the image of the people in politics.*

Keywords: *constitutional debates, political person, moral qualities*

Това е опит да представя част от идеята ми да реконструирам конституционния дебат през XIX век в България. Започнах с вариант на поредица от статии, после стана студия, а накрая излезе като книга¹. Това бсе резултат от факта, че докато аз дълго време се занимавах с политика и мислех, че в колегията се пише върху тези теми, не се оказах прав. Търсейки библиография по темата за конституционният дебат, установих, че няма написано и трябваше да положа усилие да събера тази информация. Така големият разговор има свои важни специфични черти. Сред тях представите за качествата на политическия човек, която споделят строителите на съвременна България е за мен от голямо значение. Те дават възможност да се види човешкия стремеж към ценностите на онова време. Може да ни покаже образец, към който и днес да сме задължени. Аз ще представя няколко примера, за да илюстрирам какъв е бил замисълът, и разбира се, да кажа и какво се е случило във времето между 1879 г. и 1899 г. в изграждането на модерната българска държава. Така ще надникнем в края на XIX век по въпроси, които със сигурност са актуални и днес в първата четвърт на XX век.

Първият документ, от който ще представя няколко думи и след това ще коментирам е документ, който колега, професор във Великотърновския университет, в един разговор каза че е крайно време да бъде обявен за първия български конституционен проект². Това е Рапорт върху основните начала на конституцията за Българското княжество – Търново, 18 март 1879 г, направен от една група депутати в Учредителното събрание. По-голямата част от тази първа конституционна парламентарна комисия са личности, които ще формират консервативното политическо течение в България след 1879 г. Това е документ, с който съм се запознал, благодарение на юрист, покойната Мария Манолова, в нейната книга „Създаване на Търновската

¹ **Методиев, В.** Конституционният дебат в българския парламент през XIX век, Нов български университет, С. 2016.

² Става дума за проф. д-р Петър Ст. Петков, ВТУ „Св. Св. Кирил и Методий“.

конституция“³. Годианата на това познание е отдавнашна, затова няма да я споменавам – става дума за миналия век.

За съжаление рапортът не бе популярен във времето до 1989 г., тъй като темата за уменията на българите да градят модерна европейска държава не бе достатъчно популярна особено в нейния конституционен аспект. В годините след това съм го чел много пъти. Станал е част от моето мислене за българската модернизация през XIX век. Радвам се, че той получи в последните години по-голямо разпространение. Например, ние преподаваме с проф. Екатерина Михайлова по него в курсовете по „История на българската държава и право“ и „Развитие на българския конституционализъм“.

Колкото пъти човек се връща към Рапорт върху основните начала на конституцията за Българското княжество, толкова може да намира много важни неща. Текстът започва с посочване на четирите начала, върху които се построява съвременната конституционна система и едно от тези начала е равенството пред закона. Ето част от текста: „Всеки гражданин като представлява една личност, която олицетворява цялото човечество, е свършено равен на своите подобни. Законът, който стои високо над хората, за да управлява взаимните отношения на личностите трябва да гарантира това равенство. Затова законът трябва да пречи на изкуствената разлика между хората... На това начало са основани и намират своето оправдание... [част от членовете на проекта]. Законът трябва да повиква на обществените служби, чинове и почести всеки гражданин, стига той да е способен и непорочен. Той трябва да разпределя обществените длъжности без разлика“⁴.

Нашите строители на модерна България са ползвали тези две думи „способен“ и „непорочен“. Аз се занимавах с тях. Да си „способен“ на съвременните българи горедолу ни е ясно, но да си „непорочен“ в една атеистична среда е почти неразбираемо. Какво са искали да кажат хората тогава? Порокът е категория, която е свързана с християнската етика и морал и тогавашните българи, за разлика от днешните, са били тези, които са писали тези текстове от сърце и са били наясно какво значи да си порочен човек. Порочният човек е слаб, отдаден на злото и в някаква степен неспособен да бъде загрижен за себе си, камо ли за обществения интерес.

Трагичното е, че в едно кратко историческо време, т.е. за стотина (сто и двадесет) години, днес като, че ли точно порочните хора би трябвало да бъдат извиквани в обществени длъжности. Това е станало автоматично правило. Трябва да се покани онзи, който е хитър, който може да се справя със ситуацията, който е маневрен. Даже има нова дума на български „мобилен“, ще рече „гъвкав“. Това е безспорна заплаха в етиката за строителите на съвременна България. Хората са го констатирани тогава, защото са искали тази непорочност. Защо са я искали? Чисто прагматичен мотив. Пак да цитирам част от текста: „Преди всички, комисията като обсъди сериозно положението и нуждите на народа ни, като взе във внимание, че във всяка една политическа организация трябва да се избягват крайностите; че преходът от робство към самоуправление трябва да е постепенен; че като във времето на турското владичество Българите не са имали никакви политически правдини, ползването от политически права изисква не само една дадена степен на умствено развитие, но и редки нравствени качества...“⁵.

Сега, ако на мястото на „турското владичество“ поставя „българския комунизъм“, нещата без никаква спекулация стават сравними, защото става дума за живот в една държава, която е тоталитарна, и демократичните практики са малко или

³ Манолова, М. Създаване на Търновската конституция, С., 1979.

⁴ Дневници на Учредителното събрание от 1879 г., съставителство и коментар В. Методиев, Издателска къща Гутенберг, С., 2004, 148.

⁵ Пак там, 149.

почти непознати.

Съпоставимо е и с темата за прехода към самоуправление, а това е другото начало на модерната конституционна държава. Не е проста работа и се изискват „редки нравствени качества“. Те означават нещо също доста ясно за хората тогава в рамките на обществените неща. Тези „редки нравствени качества“ трябва да ти позволяват да можеш да правиш разлика между личен и обществен интерес. Изключително трудно е днес да се постави границата къде свършва личния интерес и къде започва обществения, можеш ли да намалиш личния си интерес, за сметка на обществения и т.н. С други думи, не стига, че трябва да си „непорочен“, ами трябва да имаш и „редки нравствени качества“.

Тези изисквания не са самоцелни. В Конституционния проект на Константин Стоилов от 1879 г., предложен месеци след рапорта, който ви представих, пише следното: „Положителна политика, постепенно развитие, права съответстващи на културното състояние бяха представени от привържениците на доклада („рапорта“ – б.м. В.М.)“. Константин Стоилов продължава, обосновавайки своите две цели основни цели: Първата, „Да се постави на солидни основи да се развие монархическия принцип, т.е. авторитета и престижа на княза, да се съсредоточи властта в неговите ръце, да се даде предимство ...“. И втората, „Да се организира страната, да се *втълпи* (курсив мой - В.М.) в народа дисциплина и принципи на законност и политически морал, да се сложи ред на всички отрасли на администрацията, да се осигури благоденствие на народа и да му се дадат тъкмо онези права, които може да използва.“⁶

Тук се сблъскваме с доказателството, че въвеждането на морално-етични изисквания може да те отведе до степен да искаш нещо, което е практически невъзможно да се случи. Да се „втълпи“ на народа каквото и да било е невъзможно. И това го показва цялата човешка история. А да се „втълпи“ дисциплина на разхайтени хора, това не знам дали и правото е в състояние да го свърши. И на всичкото отгоре да се „втълпят“ принципи на законност е още по-мъчителна и трудна работа.

Въпреки това в периода от 1879 г. до 1881 г. тези хора, консервативните дейци, ще стигнат дотам, че ще подготвят един документ до княз Александър I и ще го призоват да се извърши едно голямо преустройство на модерната държава, на българското общество, въвеждайки един специален режим на пълномощия. Според Константин Иречек, друг тогавашен деец, чужденец, пишейки този доклад до княза, „било крайно време в българската администрация да се изкорени този вреден навик да се пушат цигари и да се пие кафе“. По отношение на този „вреден навик“, който изкореняваме от май 1881 г., днес имаме няколко положителни неща, например, не пушим вътре в сградата. Това сме постигнали за 130 години.

Следващият въпрос е пряко свързан със съдиите. В третото Обикновено народно събрание през 1883 г. има дебат за промяна на конституцията при премахването на режима на пълномощията. Това е дебат, който довежда до нов вариант проект на конституция, останал обаче неосъществен, отхвърлен през 1886 г. Базовият въпрос в него е втората камара. Но един от големите въпроси там е как функционират самите съдилища. В този дебат един от народните представители обосновава, че не трябва да се дава на съдилищата право да определят и да тълкуват законите, защото само парламентът бил компетентен, защото „не трябва да се забравя, че между тях съдиите има такива хора, които даже не заслужават да бъдат копачи“⁷.

Дали българските съдии са имали такива „редки нравствени качества“, че е трябвало да бъдат „копачи“, а не отреждащи справедливост, не зная. Но зная, че ако

⁶ За цитатите от проекта на д-р Константин Стоилов Вж. **Методиев, В.** Конституционният дебат в българския парламент през XIX век, Цит. съч., 16, а също и цитираната там литература.

⁷ Вж. **Методиев, В.** Конституционният дебат в българския парламент през XIX век Цит. съч., 30.

тази мярка е била отнесена към депутатите, то и там проблемът с „копачите“ е бил налице. Така, че тази претенция също е прекалена, и в крайна сметка е илюзия. Това е илюзия, която в едно общество, лишено от свои институции, изградени по пътя на еволюцията и справяне с трудностите самостоятелно, винаги води до заблудата, че институцията прави човека, а не човекът прави институцията. Това е драма за онова време.

В неосъществената институция на втора камара на парламента тогава са мислели, че трябва да влязат хората с по-голям социален опит, т.е. по-възрастните, и хора, които притежават имуществен и образователен ценз. Темата за ценза е на няколко пъти дискутирана. Ние не приемаме ценза, и тогава, и днес. Ние мислим, че равенството помежду ни е изключително хубаво нещо. А то е пагубно. Ние дори сме произвели като компенсаторен механизъм една социална йерархия, в която задължително слагаме буквички пред името на хората, за да може все пак да се отличим един от друг. У нас като, че ли единствено имущественият ценз е по-приемлив. Той в някаква степен и гарантира, и продължава да гарантира съгласие, че, може би, това те предпазва да извършваш злоупотреби с власт в името на личния си интерес.

През 1886 г. е дебатът по отхвърлянето на законопроекта от 1883 г., защото трябва да се довърши процедурата след като възстановяват Търновската конституция. Тук се среща с едно друго тълкувание за качествата на политическия човек. Много сериозна част от обществото, либералната, която е с мнозинството в парламента, има специална, негативна настройка към адвокатската професия. Това е още от Учредителното събрание от 1879 г., където се проявява някаква ненавист към адвокатите. Не знам защо. Дори бих казал, че съм се стряскал. И за да покажа колко е силно това чувство, ще спомена един случай от Учредителното събрание по време на дебата за втората камара или сенат, когато всички са убедени от либералите, че е необходима такава институция, че това е неизбежно добро за България. Петко Славейков, комуто е дадена задачата да произведе обратният аргумент срещу Тодор Икономов, и виждайки, че е слаб в своята реч (а той е бил доста талантлив оратор), за да може да предизвика скандал, той в края на речта си почва да напада адвокатите, че били като „скакалци“ и те щели да се качат в сената, т.е. да не ги допуснем там тези скакалци. Тогава скачат няколко адвокати и казват: „Нас си обиждат! Няма ли председателят да спре оратора?“⁸. В резултат на това се получава физически сблъсък, бой в залата на Учредителното събрание, и се проваля целият дебат за втората камара. За жалост и тогава през 1879 г., и после през 1886 г., няма изказване, което да обясни какви са тези недостатъци, които човек получава с времето, в което упражнява адвокатска професия.

Ще завърша с нещо, което е и днес много обширна тема. Даже искаха референдум да правят по нея. Това е за броя на депутатите в парламента. Да напомня, че в началото конституционната норма е 1 мандат към 10 000 жители. И чак през 1938 г. ще се появи точно число на броя депутати в парламента. Ние ги познаваме вече тези числа. Съотношението 1 депутат към 10 000 души през 1892 г. се поставя под въпрос, когато министър-председателят Стефан Стамболов внася предложение за изменение на конституцията. Промяната е продиктувана от въпроса за династията, но се сменят и други текстове и премиерът предлага числото да се смени на 1 мандат към 20 000 жители, т.е. броят на депутатите да се намали наполовина.

Какво казва Стамболов още в първоначалния дебат? Това е мисъл, която той ще развие на няколко пъти. Ще цитирам само една част от нея: „Мислите ли, господа

⁸ Вж. Дневници на Учредителното събрание от 1879 г., Цит.съч., 275-278.

представители, че ако от вместо 350 души депутати останат 180 няма да вървят работите както и сега? Аз вярвам, че непременно по-добре ще вървят, защото в изборителните околии щяха да се избират хора, които действително са заслужили. Имат известно име, популярни и способни за работа. За да се праща някой от една изборителна околия, трябва да има умения и дарба. Следователно ако бъдат само 180 души, вместо 350, ще дойдат тогава по-силни, по-отбрани и по-умни и на тях ще бъде поверено управлението на страната. Тогава по-добре ще се обсъждат законите, това е в интерес на народа⁹.

Вижте колко много изисквания към качествата - да си популярен, да си известно име, да си способен, да си по-силен, да си по-отбран, да си по-умен. Това го казва човек, който през 1879 г. обвинен от тогавашния министър на вътрешните работи, че няма изискванията възрастови, за да бъде депутат (защото Стамболов не е имал 30 години), излиза на трибуната и пита министъра на вътрешните работи – „Вие ли не знаете на колко години съм или хората, които са ме избрали?“. Този стил на демагогия, на популизъм самият Стамболов ще завърти на 180 градуса, разбрал, че това води доникъде, и ще поиска да се намери път, за да дойдат по-умни, по-силни, по-способни хора. Дали това се е случило, дали този либерал, ставайки консерватор години по-нататък е успял да постигне това качество вътре в парламента на хората, които се занимават със законите на страната, е сложен въпрос. Само ще кажа, че тази реална грижа за повече качество не е произтичала само от абстракциите на Стамболов. Този човек от 1884 до 1886 е председател на Парламента и когато излизат опозиционери да го атакуват, че искат да се взимат решенията с 1/3 от общия брой, т.е. да се намали реално кворума. Той задава следния въпрос в залата: „Вие дете ме питате, аз като бях председател на НС вие бяхте ли в залата на работа?“. Един не става да му каже: „Бяхме.“. Ето защо самият Стамболов продължава, че дисциплината по време на заседанието е такава, че 1/3 кворум си е идеален, т.е. това не е нещо измислено в главата му, това не е нещо амбициозно. Това е просто жив живот. Поведение на хора, които имат редки нравствени качества, за да се занимават с политика!

В заключение да направя своя извод. Мерилото за прилични хора в последната четвърт на XIX век е било далеч по-високо, защото става дума и за далеч по-малко хора, ангажирани с обществена дейност. Но и изискванията към всекидневното поведение на хората е било по-високо. Приличие, почтеност, непорочност, способност, ум са все твърде конкретни неща, които българите са разбирали от своя живот в малките общности – семейството, махалата, селото, градът. И са искали тези неща да се валидни и в новата им държава и нейните институции. Българската историография там където е разкрила делото на строителите на нова България е успяла да покаже такива нравствени качества. Разбира се това не изключва и други характеристики, на недостатъци. Но твърдо мога да кажа, че положителната човечност е налице. Дори мисля, че тя обяснява и факта на сериозния успех в модернизацията ни като европейска национална държава.

⁹ Вж. **Методиев, В.** Цит. съч., главата за промяната от 1893 г.

